

VINO I VINOGRADARSTVO U POVIJESTI
SLAVONIJE, SRIJEMA I BARANJE

ZBORNİK RADOVA ZNANSTVENOG SKUPA

BIBLIOTHECA CROATICA: SLAVONICA, SIRMIENSIA ET BARANYENSIA

Zbornici skupova • Acta symposiorum

Knjiga 1

Nakladnici

Hrvatski institut za povijest
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

•

Erdutski vinogradi d. o. o.

Za nakladnike

Stanko Andrić

Josip Pavić

Recenzenti

Kristina Milković

Tomislav Anić

Lektura

Slavko Sušilović

Prijevod sažetaka

Mica Orban Kljajić

Izdavanje ove knjige novčano je pomoglo
Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Fotografija na koricama:

Berba vinograda u Brodskom brdu. Slavonski Brod, 1930.
Muzej Brodskog Posavlja, inv. oznaka MBP-32729.

Zbornikom skupa *Vino i vinogradarstvo u povijesti Slavonije, Srijema i Baranje* započinje novi niz u sklopu izdavačkog programa Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje: niz *Zbornici skupova / Acta symposiorum*. Zbornici ove vrste izlazili su dosad u sklopu niza pod naslovom *Posebna izdanja*. Unutar toga niza objavljeno je jedanaest zbornika znanstvenih skupova (knjige 2, 7, 11-17, 19, 20). U istom nizu izlazila su, međutim, i izdanja drugih vrsta, kao što su ilustrirane monografije i zbornici radova nastali na temelju uredničke inicijative i koordinacije, a ne na temelju održanih znanstvenih ili znanstveno-stručnih skupova. Kako bi se ubuduće zbornici radova poteklih sa simpozija razlučili od takvih inovrsnih izdanja, počevši od ove knjige bit će izdvojeni u novi niz. Niz *Posebna izdanja* bit će ubuduće rezerviran samo za izdanja drugih gore spomenutih vrsta.

VINO I VINOGRADARSTVO U POVIJESTI SLAVONIJE, SRIJEMA I BARANJE

ZBORNIK RADOVA
ZNANSTVENOG SKUPA S MEĐUNARODNIM SUDJELOVANJEM
ODRŽANOG U SLAVONSKOM BRODU I ERDUTU 20.-22. RUJNA 2017.

UREDIO
Milan Vrbanus

Slavonski Brod – Erdut, 2020.

Sadržaj

Predgovor	9
Program skupa	13
<i>Josip Parat</i>	
Antički pisani izvori o vinogradarstvu u južnoj Panoniji	19
<i>Jasna Šimić</i>	
Najranija uporaba vina i počeci vinogradarstva u Slavoniji i Baranji	41
<i>Ivana Artuković Župan</i>	
Upotreba vina u rimskom pogrebnom ritualu – primjer paljevinske nekropole s Trga Ivane Brlić-Mažuranić u Slavonskom Brodu	51
<i>Đura Hardi</i>	
<i>Torcular</i> – jedan pomen vinske prese iz 1253. godine kao prilog historiji vinarstva na tlu srednjovekovnog Srema	67
<i>Melina Rokai</i>	
Proizvodnja srijemskog vina i daljinska trgovina njime u XV stoljeću	85
<i>Stanko Andrić</i>	
<i>Vinum toto septentrione laudatissimum</i> : srijemsko vino u srednjem vijeku	95
<i>Marija Karbić</i>	
Vinogradarstvo u srednjovjekovnoj Požeškoj županiji. Vrela i njihovo svjedočanstvo	115
<i>Danijel Jelaš</i>	
Povijesni kontekst spomena vinograda u erdutskoj gradskoj listini iz 1403. godine	131
<i>Silvija Pisk</i>	
<i>Ordo sancti Pauli primi eremita</i> e i vinogradarstvo u kasnosrednjovjekovnoj Slavoniji	149
<i>Andelko Vlašić</i>	
Vino i vinogradarstvo u Slavoniji i Srijemu za osmanske vladavine	163

Robert Skenderović

Vinogradarstvo Hrvata u hrvatskom i ugarskom Podunavlju u vrijeme osmanske vlasti i u prvim desetljećima nakon Velikog bečkog rata185

Milan Vrbanus

Vinogradarstvo i vinarstvo u komorskoj Slavoniji u prvoj polovini 18. stoljeća197

Luka Marijanović

Vinogradarstvo i vinarstvo Đakovačko-osječke nadbiskupije263

Vladan Gavrilović - Goran Vasin

Vinska desetina manastira Bešenovo od 1772. do 1778. godine299

Jasminka Najcer Sabljak - Silvija Lučevnjak

Od stola do dvora: crtice iz povijesti vinogradarstva i vinarstva u kontekstu baštine plemićkih obitelji istočne Hrvatske317

Zlata Živaković-Kerže

Stanje u vinogradarstvu Slavonije, Srijema i Baranje u drugoj polovici 19. stoljeća (Osvrt na pojavu i suzbijanje filoksera)341

Branko Ostajmer

Prvo srijemsko vinarsko dioničko društvo u Iloku361

Nikola Cik

Vinogradi u posjedu kućnih zadruga u Slavoniji i Podravini u drugoj polovini 19. stoljeća381

Karolina Lukač

Vinogradarstvo u Brodskom brdu – razlike vinogradarskih običaja seljaka i gospode krajem 19. i početkom 20. stoljeća403

Lidija Barišić Bogišić

Vinogradarstvo i vina vukovarskog vlastelinstva – Očevidnik vina 1912. - 1914. godine435

Mira Kolar-Dimitrijević

Trgovina vinom na erdutskom vlastelinstvu između dva svjetska rata455

Suzana Leček - Ivica Šute

Napori na podizanju vinogradarstva i vinarstva
u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.)487

Saša Senjan

Odnos Komunističke partije Jugoslavije prema proizvodnji
i konzumaciji vina: primjer Slavonije (1945.-1952.)511

Mislav Matišić - Luka Jakopčić

Surduci i gatori – sociodemografska slika Baranje543

Marina Jemrić

Vinski motivi u pjesništvu Ante Benešića569

Anica Bilić

Vinska karta u književnoj geografiji Slavonije, Baranje i Srijema581

Slike sa skupa625

Suzana Leček

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje
Slavonski Brod

Ivica Šute

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb

Napori na podizanju vinogradarstva i vinarstva u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.)

U članku su istraženi napori kojima se pokušalo popraviti zatečeno loše stanje vinogradarstva i vinarstva u vrijeme Banovine Hrvatske (1939.-1941.), u kojoj je na vlast došla Hrvatska seljačka stranka. Kako bi se moglo bolje ocijeniti promjene, upozoreno je na ranije djelovanje njene gospodarske organizacije Gospodarske sloge, koja je pokrenula neke akcije pomoći vinogradarima i postavila načela gospodarske politike. Istraživanje prikazuje zatečeno stanje, promjene koje uvodi novoustrojeni Odjel za seljačko gospodarstvo, te njegovo djelovanje kroz banovinske institucije i izvaninstitucionalno, kroz suradnju s najvažnijim udrugama (Savez hrvatskih vinogradara i voćara, Gospodarska sloga, zadruge).

Ključne riječi: Banovina Hrvatska, Gospodarska sloga, Savez hrvatskih vinogradara i voćara, vinarske zadruge

Uvod

Kao i mnoge druge gospodarske grane u međuraću, u Hrvatskoj je i vinogradarstvo bilo velik i nedovoljno iskorišten potencijal. U agrarnoj zemlji u kojoj je dominiralo ekstenzivno gospodarenje i nedostajala prerađivačka industrija, stručnjaci su desetljećima ukazivali na intenzivne poljoprivredne kulture kao na jedno od mogućih razvojnih rješenja. Vinogradarstvo je – uz voćarstvo – po njima bilo najpoželjnije područje ulaganja i rasta, a predviđali su moguće udvostručenje obradive površine pod vinogradima.¹ U vrijeme koje obuhvaća

1 Vinogradi su 1939. zauzimali 2-3 % obradive površine, a zbog znatnih prirodnih ograničenja procjenjivalo se da ih je moguće proširiti na 5-6 %. Za razliku od vinogradarstva, voćarstvo kao druga poželjna intenzivna kultura, prema stručnjacima je mogla zauzeti i preko 20 % obradive površine. „Sretna nova godina!“, *Vinogradarski i voćarski list. Vjesnik Saveza hrvatskih vinogradara i voćara* (Zagreb), god. 3, br. 1 (22. 12. 1939), 1-2.

naše istraživanje radilo se o potencijalu od 82.000 ha vinograda, koji su prosječno davali nešto preko 2 mil hl vina.²

Ovo istraživanje pokušava odgovoriti na neka pitanja koja je, još pred suvremenike, postavljao raskorak između mogućnosti i stvarnosti. Budući da su za sustavne i veće promjene u moderno doba nužni zahvati „odozgo“, odnosno države, osnovno pitanje koje se postavlja je u kojoj je mjeri država ispunila tu zadaću. U međuratnoj Hrvatskoj to pitanje treba sagledati u složenom odnosu središnje državne vlasti u Beogradu i sužene autonomije u Hrvatskoj. Stoga se ovdje pokušava upozoriti na neodgovarajuću brigu državnog središta te na mjere kojima se u Hrvatskoj nastojalo nadoknaditi taj nedostatak. U istraživanju je težište stavljeno na promjene nakon ustroja Banovine Hrvatske (1939.), u kojoj je na vlast došla Hrvatska seljačka stranka i u kojoj je konačno mogla provoditi institucionalne (državne) razvojne mjere. S Banovinom je Hrvatska dobila i određenu gospodarsku autonomiju, pa se na njenom primjeru može vidjeti kako je mogla izgledati gospodarska politika u boljim okolnostima. No, da bi se razumjelo što se tada poduzimalo, prvo je kratko upozoreno na ranije izvaninstitucionalne akcije, koje je provodila Gospodarska sloga, organizacija najuže povezana s HSS-om. U središnjem dijelu ukazano je na probleme u vinogradarstvu s kojima se Banovina Hrvatska suočavala, na novine koje je unijela kako bi potaknula razvoj vinogradarstva i vinarstva, te djelovanje kroz banovinske institucije i kroz suradnju s udrugama (izvaninstitucionalno). Težište je stavljeno na institucije i djelovanje u Slavoniji.

Postavljena načela: problemi vinogradarstva/vinarstva i Gospodarska sloga

Najvažnija udruga koja je okupljala vinogradarske stručnjake, Savez hrvatskih vinogradara i voćara, godinama je upozoravala na probleme u vinogradarstvu, koje se nalazilo u prijelomnom razdoblju. Vinograda je bilo premalo s obzirom na mogućnosti, u granu se nije ulagalo (stagnira), a čak su i dobri vinogradi bili u fazi starenja, zbog čega im je padao urod i bila je nužna obnova.³ Osim toga, pogađala ih je porezna politika i promjene koje su nastale stvaranjem nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavije, i gubitkom velikog tržišta u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Kako bi vino postalo

2 *Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske. 1939-26.VIII.-1940* (Zagreb, 1940), 61; Stjepan Budimirović i Marcel Stipetić, *Vina Banovine Hrvatske* (Zagreb, 1940), 3. U površinu od 82.000 ha nije uračunato preko 8.000 ha direktno rodeće loze. Prosječan prirod bio je 3 mil. q grožđa.

3 Radilo se o drugoj regeneraciji vinograda. Prva je provedena nakon što je vinograde uništila peronospora/filoksera potkraj 19. stoljeća.

kvalitetnije i tržišno konkurentnije, trebala je intervencija države. Kao najnužnije potrebe stručnjaci iznose, kao prvo, promjenu poreza (trošarina), a kao drugo subvencije, bez kojih su bili nemogući skupa obnova i podizanje kvalitete vinogradarstva.⁴ Država je, doduše, nešto i ulagala, ali neadekvatno. Primjedbe koje je struka uputila nadležnima u Savskoj banovini mogu se svesti na to da je država ulagala premalo, a i to na krivom mjestu. Naime, većina skromnih sredstava išla je u banovinske rasadnike koji su loše poslovali i nisu ispunjavali svoju temeljnu svrhu (sadnice su im bile skupe i „nerijetko loše“). Nadalje, Savez je upozoravao i na očitu razliku u odnosu na druge banovine, u kojima je država davala daleko veće poticaje obnovi vinograda (besplatne sadnice ili beskamatni krediti, cijene 2-3 puta manje nego u Savskoj banovini). Pri tom je ponovljeno ono što je Savez često isticao, a to je da vinogradarstvo nije bilo samo gospodarsko, nego i socijalno pitanje. Naime, mnogim je seljacima vinograd bio jedini izvor prihoda, a upravo oni bez državne pomoći nisu mogli obnoviti vinograde i početi proizvoditi kvalitetno i konkurentno grožđe ili vino. Bez državne subvencije, upozoravao je Savez, nekim je krajevima prijetilo raseljavanje.⁵

Prema ocjeni struke, institucije države nisu činile dovoljno. Stoga je svaka pomoć bila važna, a u Hrvatskoj je došla od – kako bismo ih danas nazvali – institucija civilnoga društva (ili izvaninstitucionalno). Dobro je poznato kako je Hrvatska seljačka stranka bila nositelj hrvatske politike u međuraću. No, novija su istraživanja pokazala kako je njeno djelovanje daleko nadraslo okvire same politike. Ne čekajući izbornu pobjedu koja bi osigurala i institucionalno provođenje barem nekih programskih ciljeva, stranka je već tijekom 1920-ih pokrenula organizacije koje su bile zadužene za rad na nepolitičkom području. Nakon diktature, odnosno nakon 1935., ovo je preraslo u fenomen koji su sami nazivali hrvatskim seljačkim pokretom. Radilo se o organiziranju mreže raznovrsnih organizacija koje su razvijale djelovanje na području kulture (Seljačka sloga), među radnicima (Hrvatski radnički savez) i ženama (Ženske organizacije HSS-a i Hrvatsko srce), te osiguravale zaštitu (Hrvatska seljačka i građanska zaštita). Ovdje nam je najzanimljivija Gospodarska slo-

4 Dragan Turk, “Stanje i potrebe našeg vinogradarstva”, *Vijesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara* (Zagreb), god. 1, br. 1 (15. 3. 1938), 2-3; Zdenko Turković, “Programni govor predsjednika Saveza hrv. vinogradara i voćara Zdenka baruna Turkovića, prigodom glavne skupštine”, *Vijesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara* (Zagreb), god. 1, br. 3 (1. 4. 1938), 2-3.

5 Hrvatski državni arhiv, f. 161. Banska vlada Banovine Hrvatske. Odjel za seljačko gospodarstvo (dalje: HR-HDA-161), kut. 97, Savez hrvatskih vinogradara i voćara – molba za pomoć, br. 20.804. U predmet je uložena Dopis Saveza vinogradara i voćara Savskoj banovini, 24. 10. 1938. Loša politika pogadala je posebno Dalmaciju, gdje je vinogradarstvo bilo glavna poljoprivredna grana, a mnogim seljacima i jedini izvor prihoda.

ga, organizacija koja je bila namijenjena raznovrsnom gospodarskom radu na selu. Pokretala je brojne akcije i kampanje, pomagala osnivanje zadruga i organiziranje tržišta. Djelovanje su osmišljavali stručnjaci raznih profila, a kako bi rad bio što učinkovitiji, osnovali su vlastiti Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva, koji je znanstveno istraživao probleme sela. Učinak njenog djelovanja prepoznat je odmah i ona je sa svojih 230.000 članova postala najmasovnijom predratnom udrugom u Hrvatskoj.⁶

Ovdje samo ukratko upozoravamo kako se već u njenom djelovanju mogu prepoznati načela, ali i neke konkretne akcije koje će provoditi Banovina Hrvatska. Iako su žitarski, mljekarski ili pokret za povećanje cijena stoci bili masovniji, vinogradarski pokret činio je važan sastavni dio nastojanja Gospodarske sloge da poboljša stanje u seljačkom gospodarstvu. Prvi potez Gospodarske sloge bio je pokret protiv visokih trošarina na vino (banovinskih, općinskih i gradskih), koje su vino hrvatskih proizvođača činili nekonkurentnim, odnosno prisiljavali proizvođača sniziti cijenu. Tražili su i povišenje carina na uvoz pjenušaca i suhog grožđa (kako bi se potaknula domaća proizvodnja) te uključivanje što veće količine hrvatskih vina u izvozne ugovore. Osim osiguravanja povoljnijih tržišnih uvjeta, Gospodarska sloga borila se za podizanje cijena vina i grožđa. Kako bi se to postiglo, pokrenula je povezivanje vinogradara u zajedničkoj borbi za više cijene vina i određivanje najniže otkupne cijene grožđa i mošta. Osim toga, radila je intenzivno na tome da se omogući izravna razmjena vina za žito (Dalmacija – Slavonija), čime bi se izbjegli skupi posrednici. Važno je bilo i njeno podupiranje orijentacije na stolno grožđe, koje je proizvođaču osiguravalo znatno veći zaradu. Pri tome je (kao i u nekim drugim akcijama) najuže surađivala sa Savezom hrvatskih vinogradara i voćara, koji je pokrenuo zanimljivu akciju popularizacije konzumacije grožđa prozvanu Dani grožđa (ili Tjedan grožđa).⁷

U vinogradarskoj politici Banovine Hrvatske umnogome prepoznajemo načela po kojima je djelovala Gospodarska sloga. Prije svega to je briga za malog proizvođača (seljaka), pomaganje zadružnog udruživanja, te mjere koje osiguravaju više cijene (posebice favoriziranje grožđa). Naravno, sve to se nadograđuje na ono što su preuzeli od prijašnje uprave.

6 Ivica Šute, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935.-1941.* (Zagreb, 2010).

7 Šute, *Slogom slobodi*, 214-220. Tih su dana gradovi davali oprost od svih davanja, prodavalo se stolno i vinsko grožđe, određene su zajamčene cijene (2-5 din), moglo se prodavati cijeli dan, a u Zagrebu su čak zajamčili prodaju svega što se ne bi prodalo preko dana (po 2 din), povjerenici Gospodarske sloge vršili su kontrolu i informirali prodavače (nadgledali su pojedine tržnice, osiguravali dovoljno prodajnih mjesta, nadzirali mitnice, dojavljivali ako negdje nema dovoljno grožđa.

Banovina Hrvatska

S ustrojem Banovine Hrvatske suvremenici se činilo kako se otvara novo poglavlje ne samo u političkom položaju Hrvatske, nego i u onome što je bilo glavno – gospodarskom i društvenom razvoju. No, odmah se pokazalo kako su Banovini nametnuta osjetna ograničenja.⁸ Naslijedila je stare institucije i obveze, a postojala je samo nešto više od godine dana. Za poljoprivredne kulture kao što je vinogradarstvo, koje traže godine rada, ovo je bilo prekratko za vidljive rezultate. Stoga ćemo ovdje upozoriti samo na tendencije koje je uvela u gospodarsku politiku.

Prvo treba podsjetiti na tadašnje granice državnih intervencija u gospodarstvo. Iako je svjetska gospodarska kriza natjerala državu da napusti svoju liberalnu suzdržanost od izravnih zahvata, njena se uloga još uvijek uglavnom svodila na zakonsku regulativu, carinsku i poreznu politiku te poticajne mjere preko državnih (po naravi prosvjetnih) institucija.

S druge strane, postojala su velika očekivanja da će se u Banovini konačno riješiti najveći problemi. Pojednostavljeno, vinogradari su pred državu postavljali dva osnovna zahtjeva: ukidanje trošarina i subvencije (nužne za poboljšanje kvalitete). Možemo odmah napomenuti kako prvome nije udovoljila. Iako su ukidanje trošarina tražili njeni najuži suradnici, pa i oni za koje je načelno vodila najviše brige – mali proizvođači, Gospodarska sloga, Savez hrvatskih vinogradara i voćara – trošarine su ostale. Uz rastuće financijske probleme, nije se mogla lišiti tako značajnog prihoda. Uvela je neke olakšice, ali nedovoljne da ublaži nezadovoljstvo onih najugroženijih.⁹

Ovdje ćemo stoga pokazati samo ono što je radila kako bi popravila kvalitetu, bilo preko svojih banovinskih institucija ili suradnjom s udrugama koje su radile na podizanju vinogradarstva. Pokazalo se da ni ovdje nije uspjela provesti ono što se očekivalo, nego samo početi postupno popravljati sustav koji je pokazivao ozbiljne slabosti. Naime, njeno osnovno područje djelovanja trebale su biti banovinske institucije (škole, rasadnici, stanice). Preuzela ih je od prijašnjih banovina, a sa njima i njihove stare probleme.

8 Ivica Šute, *Položaj i obilježje trgovine u Banovini Hrvatskoj (1939-1941)*, neobjavljeni magistarski rad, obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2002.

9 Čak su se u istom broju *Gospodarske sloge* mogla vidjeti dva suprotna mišljenja: službeno, koje pokušava opravdati novi zakon o trošarinama i prikazati kako on ipak vodi računa o seljaku-proizvođaču, a do njega tekst koji to opovrgava i traži jaču državnu intervenciju (ukidanje trošarina i određivanje cijena). „Trošarina na vino i rakiju“, *Gospodarska sloga* (Zagreb), god. 5, br. 2 (17. 1. 1940), 3; Ivan Farolfi, „Vinogradarstvo i trošarina“, *Gospodarska sloga*, god. 5, br. 2 (17. 1. 1940), 1-2. O problemima unutar HSS-a zbog pitanja trošarina vidjeti i: Andrija Tambača, *Vinogradarstvo i vinarstvo šibenskoga kraja kroz stoljeća* (Šibenik, 1998), 302-305.

Zatečeno stanje

Ljudi koji su u Banovini Hrvatskoj došli na čelo novoustrojenog Odjela za seljačko gospodarstvo, predvođeni Slavkom Kolarom, imali su i sposobnosti i dobru volju da ostvare program razvoja hrvatskog gospodarstva, pa onda i vinogradarstva, ali morali su se suočiti sa znatno težom situacijom od očekivane. Gotovo istovremeno s ustrojem Banovine izbio je Drugi svjetski rat, što je imalo izravne gospodarske posljedice i za zemlje poput Kraljevine Jugoslavije koje isprva nisu bile zahvaćene ratnim operacijama. Tome se pridružila – za poljoprivredu – izrazito loša godina 1940. No, ovdje ćemo upozoriti samo na problem koji je stvaralo stanje preuzetih institucija. Pri tome se misli na državne institucije koje su trebale pomoći unapređenju kvalitete vinogradarstva i vinarstva, poput gospodarskih škola ili rasadnika. Na primjerima nekih od njih jasno se vidi karakter i težina naslijeđenih problema. Podsjećamo kako su ovdje, kao i drugdje u članku, navedeni samo primjeri iz Slavonije i Srijema.

Kao prvi primjer možemo navesti Seljačku gospodarsku školu u Iloku. Njena nova uprava, postavljena 1939., prvo je sastavila izvješće o zatečenom stanju i ponovila ga u prijedlogu proračuna za 1941. Između ostaloga, u njemu su naveli kako je škola pravi „školski primjer gospodarske pasivnosti“. Polovicu postojećih kapaciteta (stoka, vino, vrt, vinograd) zatekli su prazne, a ostatak nije ostvarivao nikakav prihod. Primijetili su kako bi svako privatno gospodarstvo propalo da funkcionira kao institucija koja im je trebala biti uzorom i učilištem. Svoju su ocjenu završili opaskom kako je „škola izgubila u okolini svaki ugled“ pa da većina polaznika dolazi iz udaljenih krajeva (čak iz Šumadije). Cilj nove uprave bio je da škola zauzme svoje mjesto u gospodarstvu Srijema i Slavonije, prvenstveno uspostavljenjem veza s lokalnim stanovništvom. Odmah su i napravili prve korake (posudba gospodarskih strojeva, sudjelovanje pri osnutku vinogradarske zadruge, preko 100 analiza vina, ispitivanja zemlje), a imali su i velike planove u dodatnom širenju znanja (stručni tečajevi za seljačku mladež, pri čemu su prvi put uključili i djevojke).¹⁰ Promjena u upravi doista je unijela novi aktivizam i okretanje seljaštvu, ali to je bilo moguće djelomice zahvaljujući povećanim sredstvima (iako ne onolikim koliko je škola tražila). No, zajedno su omogućili korake prema sređivanju stanja u školi.

Iločki primjer govori o lošem radu nekih ustanova, ali primjer iz Osijeka pokazuje još drastičnije koliko je bilo loše prijašnje državno upravljanje. Radi se o Gospodarskoj pokusnoj i kontrolnoj stanici u Osijeku. Unatoč veli-

10 HR-HDA-161, kut. 45, Seljačka gospodarska škola. Prijedlog proračuna za 1941., 24. 8. 1940., br. 48.591. Planirali su 6-mjesečni gospodarski tečaj za mladiće te domaćinski za djevojke. Osim toga, dotadašnji broj polaznika planirali su s 15-25 povisiti na njih čak 90 godišnje.

koj koristi, zapravo neophodnosti za Slavoniju, ona je ukinuta 1937. rješenjem Ministarstva poljoprivrede, središte je preneseno u Novi Sad, a dio funkcija (kontrola sjemena) u Zagreb. Banovina Hrvatska obnovila je Stanicu odlukom bana od 4. lipnja 1940. Međutim, sada je za njen rad trebalo osigurati posebna sredstva, jer su gotovo u svemu počinjali iz početka (primjerice, sve su važnije knjige odnesene u Novi Sad i nisu vraćene).¹¹

Novi smjer

U gospodarskoj politici vlade Banovine Hrvatske možemo primijetiti dvije velike i podjednako važne promjene.

Prvo su bile povećane financije, koje je Banovina dobila s autonomijom i mogla uložiti u unapređenje gospodarstva. Doduše, kako su napomenuli, nije bilo dovoljno sredstava za velike investicije, ali to su nastojali nadoknaditi presmjeravanjem i intenziviranjem rada. U poljoprivredi se povećalo ulaganje u sve grane, a za našu temu zanimljivo je povećanje za biljnu proizvodnju s oko 3,5 mil. din na 7,2 mil. din. Osim toga izdvojili su dosta za gospodarske škole. Bili su svjesni da ih je bilo premalo (samo jedna na 400-500 tisuća stanovnika, koji su uglavnom živjeli od agrara). Povećavajući sredstva s 3 mil. din na 7,37 mil. din, za početak su planirali samo urediti i proširiti stare škole (koje su bile u lošem stanju), jer za nove u takvim prilikama nije bilo dosta sredstava.¹² Udvostručenje ulaganja u neka važna područja daje naslutiti mogućnosti koje je Hrvatskoj dala dugo očekivana autonomija.

Novac bez dobre gospodarske politike ne znači mnogo. Stoga je važno upozoriti i na drugu novost. Bila je to promjena u orijentaciji nove uprave prema malim proizvođačima, o kojima je do tada država vodila malo računa. Pokazali su to već osnivanjem posebnog Odjela za seljačko gospodarstvo. Iako je vinogradarstvo i vinarstvo činilo manji segment njegovog rada, Odjel je i za ovu granu donio jasno strukturiran plan, koji je trebao osigurati stručnu i financijsku podršku, promidžbu i edukaciju.¹³ Pri tom su pokazali ozbiljne na-

11 HR-HDA-161, kut. 45, Gospodarska pokusna i kontrolna stanica Osijek, Prijedlog proračuna za 1941., 24. 8. 1940., br. 48.132; HR-HDA-161, kut. 96, Oправка zgrade za pokusnu i oglednu stanicu, 13. 1. 1941., br. 3.450. U predmetu je dopis Trgovinsko-industrijske komore Osijek od 13. 9. 1939., u kojem se spominje ukidanje Stanice i njegove posljedice.

12 HR-HDA-161, kut. 1, Prilog općem egspozeju (nedatirano).

13 HR-HDA-161, kut. 1, izvješće (bez naslova, 1940). Plan rada Odjela na vinogradarstvu i vinarstvu uključivao je: stručnu pomoć (pokretni laboratoriji, kontrola rada enoloških stanica i vinarskih nadzornika, podizanje sortimentskih vinograda, povoljnije davanje sadnica seljacima, suzbijanje direktne loze), financijsku pomoć (izgradnja podruma, nabava raznih potrepština, modra galica), promidžbu racionalnog vinogradarstva i sadnje stolnog grožđa (izložbe vina u Zagrebu i drugim mjestima, izložbe stolnog grožđa, Dani grožđa), edukaciju (tečajevi za vinogradare, gostioničare, voditelje zadružnih podruma).

mjere da i ovdje promijene mnoge stvari te konačno osiguraju preorijentaciju državnih službi.

To možemo vidjeti u nizu mjera koje su nastojali provesti. Primjerice, planirali su što veći broj agronoma (koji su prije radili samo na veleposjedima) zaposliti u općinama, kako bi mogli biti korisni malim proizvođačima. Za to je trebalo osigurati i financijska sredstva, ali i promijeniti narav profesije, u kojoj bi prosvjeđivanje postajalo sve važnije. Novo usmjerenje uneseno je i u planove rada Enološke stanice u Zagrebu, kao i novoosnovanog Enološkog odsjeka Poljoprivredne ogledne i kontrolne stanice u Splitu.¹⁴ Plan je obuhvaćao pojačani stručni rad na terenu (pregled, analiza), ali još više rad s ljudima i davanje savjeta (diseminaciju znanja). Osim toga, banovinske institucije trebale su konačno djelovati koordinirano i zajednički (kao primjer navode da Enološka stanica u Zagrebu nema nikakve veze s drugim institucijama, poput rasadnika, a s kojima bi trebala najuže surađivati), jednako kao i razne struke (agronomi, geolozi, klimatolozi).

Kako bi se proveo ovaj novi smjer gospodarske politike, nisu bile dovoljne samo promjene u banovinskim institucijama. Odjel za seljačko gospodarstvo iskoristio je stoga postojeće udruge i njihove mreže podružnica, o čemu će biti posebnog govora.

Djelovanje: banovinske institucije

Banovina Hrvatska preuzela je institucije prethodnih banovina (Savske i Primorske banovine), pa je prvo morala njih osposobiti za akcije koje je HSS predviđao i pripremao na razne načine. Nemoguće je ulaziti u svu širinu rada, pa ćemo ovdje navesti osnovne promjene i neke primjere banovinskih institucija u Slavoniji.¹⁵

Glavna zadaća banovinskih institucija bila je poboljšati kvalitetu vinogradarstva i vinarstva. To je značilo provoditi razne mjere kojima se promicalo racionalno vinogradarstvo s plemenitom lozom (uzgojenoj na američkoj podlozi), a s druge se strane suzbijala direktna loza („direktor“, tj. grožđe dobive-

14 HR-HDA-161, kut. 1, Ing. Rudolf Kralj, Plan i prijedlog programa rada Enološke stanice Banovine Hrvatske, 19. 12. 1939.

15 Radilo se o pet različitih ustanova - Poljoprivredno pokusna i proizvodna stanica (Osijek), dvije škole: Niža poljoprivredna škola (Slavonska Požega) i Seljačka gospodarska škola (Ilok) te dva rasadnika: Voćni i lozni rasadnik (Slavonski Brod) i Voćni i lozni rasadnik (Pakrac). HR-HDA-161, kut. 1, Popis banovinskih i drž. ustanova Savske banovine (stanje 1938.) (nedatirano). Navedene su 22 institucije, od kojih su četiri bile na području Slavonije. Uspostavom Banovine Hrvatske, u njen je teritorij uključen (između ostalog) Ilok, koji je do tada bio u Dunavskoj banovini.

no izravno s američke loze).¹⁶ Banovina je to radila prije svega u svojim, ali i u privatnim rasadnicima (i sortimentskim vinogradima), školama i tečajevima, financijskom pomoći privatnim proizvođačima, te naposljetku osnivanjem pokretnih laboratorija.

Najviše sačuvanih predmeta odnosi se na rad rasadnika i sortimentskih vinograda, koji su bili središta preobrazbe vinogradarstva. Dio se odnosi na rad banovinskih rasadnika, koji su radili u Slavonskom Brodu i Pakracu, ali i u navedenim školama (Slavonska Požega, Ilok). Glavni zadatak bio im je proizvesti što više kvalitetnih cijepova, koje su prodavali (za punu ili sniženu cijenu, ovisno o kupcu) ili su ih dijelili besplatno.¹⁷ Banovina je vodila stalnu kontrolu nad njihovim radom, a iako su u idealnom slučaju trebali sami pokrivati svoje troškove (ili čak zarađivati), Banovina im je još uvijek pomagala financijski.¹⁸

Sve se više pozornosti posvećivalo i privatnim rasadnicima. U Banovini Hrvatskoj bilo ih je čak 42, a Banovina je vršila kontrolu njihovog rada od davanja koncesije, nadzora kvalitete i računovodstva, do godišnjih dozvola za prodaju.¹⁹ Za napredak vinogradarstva bili su važni berem kao banovinski. Nažalost, nema izravne usporedbe, ali objavljeni podaci dopuštaju barem neku predodžbu o njihovoj ulozi. U prvoj godini Banovine Hrvatske privatni

16 *Godišnjak Banske vlasti*, 61, 64.

17 *Godišnjak Banske vlasti*, 62; HR-HDA-161, kut. 92, Iskaz voćaka i loza izdanih u 1939/40, 19. 6. 1940., br. 31.951.

18 HR-HDA-161, kut. 93, Izvješće o rasadniku u Sl. Brodu, od 21. 8. 1940., br. 31.386. U Izvješću se navodi: površina, sorte grožđa, položaj, stanje radova te posebne prilike (šteta zbog jake zime i kasnije tuče). Priložen je i nacrt rasadnika iz kojeg se mogao ocijeniti položaj pojedinih sorti. HR-HDA-161, kut. 95. Refundacija za izdani lozni materijal 1939/40., 26. 10. 1940., br. 58.667. Knjiga poslova - Slavonski Brod. Brodski rasadnik ostvario je promet od 18.593 din, od čega prodajom 13.809 din, a od Banovine 4.784 din (25 %). Radi se samo o lozama, a ukupni su prihodi bili znatno veći.

19 Radilo se prema Pravilniku za izvršenje zakona o obnavljanju i unapređenju vinogradarstva (1935.) i Uslovima za osnivanje privatnih loznih rasadnika i prodaju loze Ministarstva poljoprivrede. Njima su propisani uvjeti osnivanja (davanja koncesije), koji su uključivali osobnu stručnost (škola ili ispit) i materijalne uvjete (odgovarajuće zemljište). Privatne rasadnike mogle su otvoriti privatne ili pravne osobe (npr. općine, biskupija). Nakon davanja koncesije, Banovina je vršila kontrolu rada (kvaliteta loze, računovodstvo) i davala neke olakšice (povremeno oslobađanje poreza, pomoć u nabavi cijepova, donacije, jamstvo za kredite). Napokon, Banovina je jedina mogla izdati dozvolu za prodaju (godišnje). Bez ove dozvole nije se smjelo prodavati (ni donirati) cijepove. Usp. HR-HDA-161, kut. 88, Odobrenje molbe za privatni rasadnik, Sebastijan Grismajer iz Lovasa, 13. 1. 1940. br. 1911/40. U molbi Grismajer je priložio: potvrdu o stručnosti; potvrdu kotarskog predstojnika da posjeduje odgovarajuće zemljište; potpisanu obvezu da će se pridržavati zahtjeva u Pravilniku i Uslovima. To je podrazumijevalo da će podići vinograd u roku 1 godine, da će držati samo propisane loze i da će sve održavati u ispravnom stanju, da će reznice nabavljati samo kod koncesioniranih rasadnika (znači, imati potvrde o tome); da će prodavati samo prvu klasu kalema i da će prodavati samo vinogradima koji imaju dokaz o sastavu tla; da će voditi knjigu proizvodnje i prodaje; prodavati samo uz dobivenu dozvolu, i to prvenstveno u okolini; da će prodavati samo svoj proizvod (ne preprodaja).

rasadnici proizveli su gotovo 3,6 mil. cijepova (na cijelom području), a banovinski na području bivše Savske banovine 2 mil. cijepova.²⁰

Uz rasadnike, sve su veću ulogu imali sortimentski vinogradi. Bili su to privatni vinogradi pod neprestanom kontrolom banovinskih stručnjaka. U njima se sadila samo najkvalitetnija loza, prednost je imalo stolno grožđe, a od vinskih sorti podupirane su samo najpoznatije, i to u mjestima koja su bila udaljenija od gradova. Uvjet za dozvolu bilo je odgovarajuće zemljište, ali i spremnost vlasnika da cijepljenu lozu, koju je dobivao besplatno, kasnije isto tako besplatno dijeli susjedima (u granicama mogućeg).²¹ Počelo ih se podizati 1933., a do 1940. na području Banovine Hrvatske postojao je 101 takav vinograd (od toga je 7 novih podignuto nakon osnivanja Banovine).²²

Osim rasadnika i sortimentskih vinograda, Banovina Hrvatska pokušavala je podići kvalitetu vinogradarstva i vinarstva poboljšanjem rada postojećih gospodarskih škola, te održavanjem tečajeva. U Banovini je tada djelovalo samo 12 takvih škola, a od toga su u Slavoniji bile dvije (Slavonska Požega, Ilok).²³ I ovdje je nastojala primijeniti svoje načelo korisnosti za što širi krug ljudi, posebice malih proizvođača (seljaka), pa je donijela i novu Uredbu (nacrta), koja predviđa otvaranje gospodarskih škola prema svojoj sredini. Radi toga su slavonske škole potpuno reorganizirane, pa je ona u Slavonskoj Požegi od jednogodišnje postala dvogodišnjom, a u Iloku je pretvorena u seljačku gospodarsku školu (u trajanju od dvije godine). Povećan je i njihov godišnji proračun, iako se i od škola očekivalo da na svojim gospodarskim površinama ostvaruju dobit i podmiruju dio troškova.²⁴ Naime, sve gospodarske škole bile su istovremeno i gospodarske stanice, ali razmjerno zapuštene. U uređenje njihovih stambenih i gospodarskih zgrada Banovina je ukupno uložila čak 5 mil. din.²⁵

Osim toga, banovinske institucije su u prvoj godini održale 14 vinogradarskih tečajeva. Većinom se podučavalo male vlasnike cijepljenju i modernom vođenju vinograda, no u Voćnom i loznom rasadniku u Slavanskom Brodu

20 *Godišnjak Banske vlasti*, 62.

21 HR-HDA-161, kut. 97, Sortimentskog vinograda osnivanje, 17. 5. 1940., br. 26.065.

22 *Godišnjak Banske vlasti*, 62.

23 Od 12 gospodarskih škola jedna je bila srednja, jedna niža dvogodišnja, jedna zasebna, šest seljačkih, dvije gospodarsko-kućanske, a upravo je bila dovršena i jedna domaćinska. *Godišnjak Banske vlasti*, 61, 89-90, 93.

24 HR-HDA-161, kut. 46, Niža poljoprivredna škola Banovine Hrvatske u Slavonskoj Požegi. Prijedlog proračuna za 1941., 9. 12. 1939., br. 42.527. Proračun za 1941. znatno je povećan (s 1,3 mil. din na 2 mil. din). Značajan dio zarađivali su sami (1939/40. čak 46 % od navedenih 1,3 mil. din).

25 *Godišnjak Banske vlasti*, 89.

održan je i vincilirski tečaj, jer se pokazalo da čak ni vinciliri nemaju dovoljna znanja za svoj posao.²⁶

Nadalje, Banovina je davala i određenu izravnu financijsku pomoć vinogradarima, posebice za nabavu modre galice, ali i za razne druge potrebe. Dio pomoći pri nabavi modre galice bio je u obliku bespovratne pomoći siromašnim vinogradarima (100.000 din), a veći dio bila je beskamatna pozajmica za drugama (700.000 din).²⁷

Sve ove djelatnosti bile su nastavak, odnosno popravljanje rada naslijeđenih institucija. No, Banovina Hrvatska uvela je i nešto doista novo. Naime, banovinske institucije davale su savjete o raznim stručnim pitanjima, primjerice, odgovarajućim podlogama za kalemljenje, selekciji, rokovima za prskanje, zaštiti od mraza i štetnika, manipulaciji vinom i brojne druge. Savjete su vinogradari mogli dobiti odlazeći do stručnjaka. Upravo u tome je Banovina učinila svojevrzni kopernikanski preokret. Uvela je pokretne vinogradarske laboratorije, s kojima bi stručnjaci trebali obilaziti vinare (posebno siromašnije) i davati im jednostavne savjete (ispitivanje zemlje, preporuka za podlogu, savjeti za nametnike, mjerenje sladora i kiseline, uputu za postupanje s moštom, liječenje vina i dr.).²⁸ Iako su ovi laboratoriji tek trebali zaživjeti, jasno pokazuju smjer kojim je išla nova gospodarska politika.

Navedenim mjerama poticanja bolje kvalitete treba pribrojiti i kaznene mjere za sve raširenije krijumčarenje i točenje lošeg vina. Banovinske inspekcije pregledale su preko 3.000 prodavaonica, zaplijenili tisuće litara neispravnog vina, a sudovi su izdali desetke kazni.²⁹

Iako je Banovina imala premalo vremena za temeljite promjene, mogao se osjetiti napredak u nekim područjima, kao i novo usmjerenje rada banovinskih institucija. U vinogradarstvo i vinarstvo uloženo je više novaca, neke institucije su obnovljene ili proširene, a sve su počele aktivnije surađivati s malim vinogradarima.

Djelovanje: suradnja s udrugama

Banovina Hrvatska uspjela je u kratkom vremenu unijeti neke promjene u rad svojih institucija. No, još je veće promjene ostvarila izvan institucija, odnosno

26 *Godišnjak Banske vlasti*, 61.

27 *Godišnjak Banske vlasti*, 62-63. Od slavonskih vinogradara besplatnu galicu dobili su samo mali vinogradari kutinskog kotara.

28 *Godišnjak Banske vlasti*, 63.

29 *Godišnjak Banske vlasti*, 64. Kažnjavalo se prodavanje „direktora“ (koji je bio dopušten za osobnu upotrebu) i patvorenog vina.

u suradnji s građanskim udrugama koje su se bavile gospodarskim pitanjima, u ovom slučaju vinogradarstvom. Nastavila je i proširila suradnju sa Savezom hrvatskih vinogradara i voćara, a započela je intenzivno pomaganje Gospodarske sloge i zadružnog pokreta. Pri tom je koristila njihovo znanje (Savez) ili mrežu organizacija na terenu, koju sama nije imala, a bila je nužna za gospodarske promjene koje je nastojala provesti.

Savez hrvatskih vinogradara i voćara bio je najvažnija udruga koja je okupljala stručnjake, a bavila se pitanjima modernizacije i razvoja vinogradarstva i voćarstva. Savez je potpuno preustrojen i započeo je aktivno djelovanje 1928.³⁰ Na čelu mu je dugi niz godina bio ugledni vinogradar i stručnjak Zdenko Turković.³¹ Osnovna zadaća bila je davanje stručnih savjeta, kako nadležnim državnim tijelima, tako i vinogradarima. Osim toga, nastojali su vršiti promidžbu među širim slojevima. Radilo se o stručnoj, savjetodavnoj organizaciji, a ne o gospodarskoj (ili zadružnoj), kako se često krivo mislilo još u ono vrijeme. Budući da su im prihodi dolazili samo od članarina, bili su ovisi o vladinim subvencijama, a to je značilo da je rad Saveza stagnirao ili zamirao u vrijeme nesklonih ili nezainteresiranih vlada. Primjerice, rad im je zamro nakon sukoba s državom oko trošarina (1933.-34.). Obnovili su ga 1935., od kada su uveli i važnu inovaciju – pokušavali su se okrenuti radu na selu. To im je uspjelo u priličnoj mjeri te su 1938. imali 67 podružnica.³² Od

30 Nastaje reorganizacijom starijeg Saveza vinogradara i točioča, čije je djelovanje bilo znatno manjeg opsega. Preustrojem i dolaskom na čelo Zdenka Turkovića započinje novo razdoblje. Savez okuplja znatno više članova, među njima prvi put i seljake, pokreće nove manifestacije (izložbe) i razne akcije. „Izvjestaj o glavnoj skupštini Saveza Hrv. Vinogradara i voćara (!) održanoj dne. 9. travnja 1938. u Zagrebu u palači Burze“, prilog u: *Vijesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara* (Zagreb), god. 1, br. 4-5 (6. 5. 1938). Neki podaci o radu u: Zdenko Turković, *Sto godina vinogradarstva Hrvatske* (Zagreb, 1982), 139-166.

31 Zdenko Turković (1892.-1968.), barun, vinogradar i vinogradarski i vinarški stručnjak. Vlasnik Kutjevačkog vlastelinstva, predsjednik Saveza hrvatskih vinogradara i voćara (1928.-41.), ravnatelj Odjela za vinogradarstvo u Institutu za voćarstvo, vinogradarstvo i vinarstvo Poljoprivrednog fakulteta u Zagrebu (1947.-65.). Autor je niza stručnih radova i knjiga o vinogradarstvu i tvorac tzv. zagrebačke vinogradarske škole.

32 HR-HDA-161, kut. 91, Organizacija i izvješće o radu Saveza hrvatskih vinogradara i voćara, 8. 2. 1940., br. 6.605/1940. Prema vlastitim riječima, zadaća im je bila obavljati ono što u razvijenim državama vrše „privatne stručne korporacije i poluslužbene gospodarske komore“. Navode što sve rade, te mole stalnu subvenciju od Banovine Hrvatske od 120.000 din (čime bi mogli zaposliti jednog stručnjaka i dvije „pomoćne sile“, te plaćati rad na terenu i proširivanje članstva u podružnicama); „Izvjestaj o glavnoj skupštini Saveza Hrv. Vinogradara i voćara“, nepaginirano. U njemu navode ove aktivnosti: sakupljali su statistike (od agronoma), pomagali u donošenju zakona i pravilnika, od 1931. potiču banovinu da odobrava privatne rasadnike (za ista sredstva pružaju više nego banovinski), vode borbu protiv trošarina na vino i rakiju (radi čega ulaze u sukob s vlastima, koje im uskraćuju subvencije), vrše promociju modernih metoda i pomažu borbu za podizanje kvalitete vinograda i vina. Posebno je važno da od 1935. drže predavanja za šire krugove (male vinogradare) u svojim podružnicama. Prema popisu koji objavljuju u ljeto 1940. imali su 63 podružnice, od čega njih 17 u Slavoniji. „Popis naših organizacija“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 3, br. 7 (1. 7. 1940), 7-8.

te su godine izdavali i svoje glasilo.³³ Posebno su važne manifestacije koje su pokrenuli kako bi promovirali napredne metode vinogradarstva i vinarstva, te proširili zanimanje za konzumaciju stolnog grožđa. Od 1928. organizirali su izložbe i sajmove vina, a 1936. započeli su vrlo korisne Dane grožđa, koje je podržala i Gospodarska sloga.³⁴ Možemo dodati kako je Savez surađivao s Gospodarskom slogom i na drugim područjima (voćarstvo), te da je predsjednik Gospodarske sloge Andro Novosel bio i član uprave Saveza.³⁵

Na primjeru izložbe vina održane od 27. travnja do 7. svibnja 1940. može se vidjeti koliko je nove energije unijela Banovina Hrvatska. Osim toga, na izložbi se mogla vidjeti i nova gospodarska politika. Bila je to deseta izložba u organizaciji Saveza, ali je opsegom i značajem nadmašila sve dotadašnje. Prvi su put na izložbi izložena vina iz svih krajeva Banovine i prvi su put svoja vina izložile zadruge, a ne samo veliki vinogradari. U izvješću Odjela s posebnim su ponosom naveli kako se ovaj potez pokazao opravdanim, jer je čak 28 zadružnih vina dobilo prvu nagradu (odnosno najvišu ocjenu).³⁶ Tom je prilikom Odjel izdao jednu od najvažnijih onovremenih knjižica o vinu – *Vina Banovine Hrvatske*. Stručnjaci je drže važnom i za znanost o vinogradarstvu, jer je anticipirala ustroj vinogradarstva po vinogorjima,³⁷ kao i za njenu popularizaciju, budući da je na jednostavan način najširim krugovima predočila potencijale i raznovrsnost hrvatskih vina.³⁸ Još važnije od uspjeha ove izložbe bilo je

33 Počinje izlaziti 15. ožujka 1938. pod naslovom *Vijesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara*, početkom 1939. mijenja naziv u *Vinogradarski i voćarski list: Vjesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara* (od 1. siječnja 1939.) te pod njim izlazi do zadnjeg broja, 1. travnja 1941.

34 „Izvještaj o glavnoj skupštini Saveza Hrv. Vinogradara i voćara“, nepaginirano. Prva izložba i sajam vina održana je u Zagrebu 29. 6. - 1. 7. 1928. i od tada je organizirana svake godine. Godine 1936. organizirali su prve Dane grožđa u Zagrebu i većim gradovima, a od 1937. suorganizator Dana grožđa bila je Gospodarska sloga. „Rujan - mjesec grožđa“, *Vijesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara*, god. 1, br. 9 (12. 9. 1938), 3.

35 Savez je u suradnji s Gospodarskom slogom organizirao Prvu zemaljsku voćarsku izložbu Banovine Hrvatske, koju je financijski poduprla Banovina (sa 100.000 din). Bila je to prva izložba tog opsega i značenja nakon 1906. godine, a Savez je u njoj vidio prijelomnu točku u gospodarskoj politici, koja se konačno okreće intenzivnoj poljoprivredi. HR-HDA-161, kut. 88, Ban ministru poljoprivrede Branku Čubriloviću, 2. 9. 1939. br. 32.389; „Prva zemaljska voćarska izložba Banovine Hrvatske“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 2, br. 10 (3. 10. 1939), 1-2; „Poslije voćarske izložbe“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 2, br. 11-12 (4. 12. 1939), 1-3; „Gospodarska sloga“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 3, br. 7 (1. 7. 1940), 4-5.

36 *Godišnjak Banske vlasti*, 63; Marcel Stipetić, „Prva izložba vina Banovine Hrvatske“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 3, br. 4-5 (26. 4. 1940), 1; „Uspjeh ovogodišnje izložbe vina u Zagrebačkom Zboru“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 3, br. 6 (1. 6. 1940), 1-2.

37 Vina s područje Banovine Hrvatske podijelili su u 27 područja, od kojih su pet bila u Slavoniji: podravska vina, vina srednje Slavonije, brodska vina, podunavska vina, mandičevačko-trnavska vina.

38 Budimirović i Stipetić, *Vina Banovine Hrvatske*. Stručnjaci je drže i kulturološki zanimljivom, jer je nakon knjige Milutina Urbanija *Naša vina* (Zagreb, 1937) bila druga koja je nastojala popularizirati vino i vinarstvo i kao takva preteča niza drugih srodnih djela. Usp. Srećko Ljubljanović, „Pogovor“, u: Budimirović i Stipetić, *Vina Banovine Hrvatske*, 37.

to da je Odjel planirao uvesti redovne godišnje izložbe vina u Zagrebu te niz manjih u drugim mjestima širom Banovine.³⁹ Time je pokazao da se ne zadovoljava jednom velikom izložbom, čime bi ostao na simboličkoj podršci ovoj poljoprivrednoj grani. Otišao je ključni korak dalje i pokazao namjeru kontinuiranog bavljenja vinogradarstvom i vinarstvom, spremnost za decentralizaciju i financiranje regionalnih događanja, koja su trebala olakšati povezivanje i edukaciju svih uključenih (proizvođača, potrošača, trgovaca). Nažalost, ove je planove prekinuo rat.⁴⁰

Odjel za seljačko gospodarstvo financijski je s 30.000 din pomogao i drugu veliku manifestaciju u organizaciji Saveza.⁴¹ Bili su to Dani grožđa, koji su se, kako je rečeno, od 1936. priređivali u svim većim gradovima i mjestima. U njih su svi polagali velika očekivanja, jer je grožđe nosilo proizvođaču dva puta veću zaradu nego kada ga je, uz znatno više truda, troška i rizika, prerađivao u vino. Organizirani su u vrijeme berbe, dane su određivali lokalni proizvođači (ovisilo je o zrelosti grožđa),⁴² a gradovi su ih u vrijeme održavanja manifestacije oslobađali svih nameta (uvoznine, maltarine, pijacovine ili dr.) uz uvjet da prodaju vlastito grožđe. Ovo je omogućilo znatnu zaradu vinogradarima, a građanstvu razmjerno jeftinije grožđe. Manifestaciju je pratila promocija u novinama, a najboljim proizvođačima dijeljene su i nagrade.⁴³ Nažalost, Banovina Hrvatska imala je samo jednu priliku pomagati Dane grožđa (1939.), jer je godina 1940. bila izuzetno loša za vinograde, pa je manifestacija posvuda otkazivana.⁴⁴

Gospodarska sloga bila je udruga koju možemo navesti kao dobar primjer promjena pokrenutih ustrojem Banovine Hrvatske. Budući da se radilo o udruzi vezanoj uz HSS, koju dotadašnje vlasti upravo zato nisu pomagale, bilo je za očekivati kako će se u Banovini njen status u potpunosti promijeniti. Doista, dobila je financijsku podršku, ali s druge je strane opseg njenog rada smanjen, jer je niz dotadašnjih aktivnosti prebačen Odjelu za seljačko

39 „Vinske izložbe u banovini Hrvatskoj“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 4, br. 3 (ožujak 1941), 1.

40 Održane su samo izložbe u Sv. Ivanu Zelini (16-17. 3. 1941.) i Jastrebarskom (30. 3. - 1. 4. 1941.). „Izložbe vina banovine Hrvatske“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 4, br. 4 (1. 4. 1941), 1-2.

41 *Godišnjak Banske vlasti*, 61-62. Navodi se kako je na Danima grožđa 1939. prodano čak 16 vagona grožđa. Usp. HR-HDA-161, kut. 90, razni podaci o potrošnji voća. Podaci pokazuju kako je grožđe razmjerno dosta konzumirano u krajevima gdje je uzgajano (iako su posvuda jabuke bile na prvom mjestu, a iza njih po popularnosti dolazile su šljive).

42 Primjerice, 1939. su u Primorju održani u razdoblju od 2. do 10. rujna, a drugdje od 23. rujna do 1. listopada.

43 „Naša priredba dana i berbe grožđa“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 2, br. 8-9 (20. 9. 1939), 1-3.

44 HR-HDA-161, kut. 1, Odluka predstojnika Odjela Slavka Kolara od 28. 8. 1940. br. 46.685-IV-1940. Odlukom predstojnika održavanje Dana grožđa prepušteno je odluci lokalne uprave. „Dani grožđa“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 3, br. 9 (1. 9. 1940), 3.

gospodarstvo. No, to nije značilo zamiranje rada, nego samo preusmjerenje na djelatnosti koje je država teže provodila, a Gospodarska sloga mogla ih je preko svoje velike mreže članova i podružnica obaviti daleko uspješnije (primjerice, prehrana pasivnih krajeva).⁴⁵ Ovdje ćemo spomenuti samo njihovu suradnju na poslovima koji su bili povezani s vinogradarstvom, a to su bili nabava modre galice i održavanje tečajeva.

Modra galica bila je najvažnije sredstvo za zaštitu vinograda, pa je Banovina i preko Gospodarske sloge pomagala da ovo neophodno sredstvo dođe do malih proizvođača. Iako nije izravno financirala nabavu, dala je svoje jamstvo Gospodarskoj slozi za kredit od čak 5 mil. din za nabavu galice.⁴⁶ Novčana sredstva u iznosu od 60.000 din dala je kako bi Gospodarska sloga početkom 1940. mogla održati poslovni zadružni tečaj u trajanju od mjesec dana za ukupno 40 osoba.⁴⁷ Za usporedbu, u isto vrijeme su Hrvatskom gospodarskom društvu dodijelili 5.000 din za istu svrhu.⁴⁸

Rješenje kojim su Gospodarskoj slozi odobrena sredstva izuzetno je zanimljiv dokument, koji svjedoči kako njen odnos s Banovinom – iako se radilo o istomišljenicima i istoj stranci – nije nužno bio idiličan. Kako u njemu stoji, ban im je nerado odobrio sredstva („iako duboko cijeni važnost zadružnog i prosvjetnog rada, nerado je dao gornju pripomoć“), jer ih je Gospodarska sloga u nekoliko navrata napala u svom glasilu (navodi se poimence Rudolf Bićanić) i prikazala Bansku vladu na „neistinit i nelijep način“, izjavivši da je ona „kostur bez krvi i života“.⁴⁹ Prigovorili su im i što traže da Banska vlada, odnosno Odjel za seljačko gospodarstvo, surađuje s Gospodarskom slogom, ocijenivši to suvišnim, jer – po njima – Odjel „nijednu akciju nije poduzeo bez konzultovanja i najprijateljskije saradnje baš sa Gospodarskom Slogom“. Iako neki u Gospodarskoj slozi i nisu bili potpuno zadovoljni suradnjom (ni rezultatima Banovine), ova opaska ipak svjedoči o novom statusu udruge, koja je do 1939. bila prepuštena isključivo sebi i svom radu.

45 I. Šute, *Slogom slobodi*, 369-371 i dalje.

46 *Godišnjak Banske vlasti*, 62.

47 HR-HDA-161, kut. 62, Rješenje o dodjeli sredstava Gospodarskoj slozi za održavanje dvaju zadružnih tečajeva, 16. 2. 1940.

48 HR-HDA-161, kut. 62, Rješenje o isplati potpore Hrvatskom gospodarskom društvu kao središnjoj zadruzi u Zagrebu, od 28. 2. 1940., br. 8376.

49 Radi se o članku Rudolfa Bićanića “Najvažnija gospodarska pitanja”, *Gospodarska sloga* 5 (1940), 1, 1-2. Autor iznosi ono što su po njegovom mišljenju gorući problemi (zemlja, prehrana, cijene, zarada, ratno gospodarstvo) i na uvijen način traži preustroj uprave Banovine Hrvatske (koja je samo preuzela staru strukturu) kako bi mogla na njih odgovoriti. Završava mišlju kako bi tek rješavanje tih osnovnih “narodnih pitanja”, i to “u živjoj i neprekidnoj suradnji s narodom”, dalo “kosturu organizacija Banske Vlasti (...) krvi i života”.

Bez obzira na određene nesuglasice, Banovina, Gospodarska sloga i Savez vinogradara i voćara slagali su se u tome da do prave promjene neće doći bez okupljanja malih proizvođača u zadruge, kao što je zaključeno na vinarsko-vinogradarskoj konferenciji na kojoj su bili predstavnici sviju njih, a održana je u prostorijama Gospodarske sloge 3. listopada 1940.⁵⁰

Zadruga su stoga treći primjer koji potvrđuje novu gospodarsku politiku Banovine Hrvatske. Mali proizvođači činili su znatan dio vinogradarske i vinarske proizvodnje, a imali su najmanje vlastitih snaga za njeno unapređenje. Banovina se stoga okrenula zadrugama, u kojima je vidjela rješenje glavnih problema malih vinogradara.

Prvo što su učinili bilo je dobivanje pouzdana uvida u stanje zadrugarstva na području Banovine Hrvatske, kako bi mogli bolje procijeniti probleme i onda naći rješenja. Sama činjenica da su trebali napraviti vlastiti popis pokazuje koliko su malo uvida i zanimanja imale dotadašnje uprave za to izuzetno važno gospodarsko pitanje. Popis sastavljen potkraj 1939. pokazao je kako je u tom trenutku u Hrvatskoj bilo 1818 zadruga, a od toga samo 69 vinarskih (manje od 4 %). U Slavoniji je situacija bila nešto bolja, pa je od 363 zadruga bilo čak 11 vinarskih (16 %).⁵¹

Razlog ovako malom broju vinarskih zadruga zacijelo leži u velikim sredstvima koja su bila nužna za uređenje vinarskog podruma. Iz primjera Vinarske zadruge u Požegi možemo dobiti neku predodžbu o cijenama ovakvih poduhvata. U molbi za financijsku pomoć od čak 500.000 din za uređenje podruma, naveli su da su sami kupili zemljište za 200.000 din, ali za ostalo su ipak trebali pomoć.⁵² Ako se prisjetimo kako je tih godina najviša nadnica za težačke poslove iznosila 10 din dnevno, postaje jasnije o kolikoj se investiciji radilo i zašto je ona mnogima ostala nedostupna.

Mali broj zatečenih zadruga bio je jedan problem, a drugi, kojeg su uskoro postali svjesni, bio je da su i neke postojeće bile u lošem stanju. O problemima nam govori prestanak rada zadruge u Virovitici, a posebice sačuvan predmet o pitanju Brodske vinogradarske zadruge u Slavonskom Brodu. Ova velika i bo-

50 Zdenko Turković, „Vinarsko-vinogradarska konferencija“, *Vinogradarski i voćarski list*, god. 3, br. 11 (1. 11. 1940), 4.

51 HR-HDA-161, kut. 62, Stanje zadrugarstva na području Banovine Hrvatske, br. 4.788/2b-40; HR-HDA-161, kut. 66, Gospodarsko zadrugarstvo na području BH, 24. 3. 1941. br. 19.650/41. Od ovih 1818 zadruga, u Ispostavi Split bilo ih je 624 (48 vinarske), a na ostalom području 1194 (21 vinarska). U Slavoniji je u tom trenutku zapravo bilo samo 10 vinarskih zadruga, jer je ona u Virovitici prestala s radom.

52 HR-HDA-161, kut. 64, Vinarska zadruga u Požegi Ministarstvu poljoprivrede u Beogradu, 26. 8. 1940., br. 48.525. Banska vlada prosljedila je molbu Ministarstvu, dajući i svoju preporuku, budući da se radilo o dobrim vinogradima i znamenitom vinu, koje je u zadrugi moglo dobiti tipizaciju nužnu za tržište, pa čak i za izvoz.

gata zadruga zapala je u financijske poteškoće u vrijeme svjetske gospodarske krize. Na vrhuncu krize 1933. predali su svu imovinu Glavnom savezu srpskih zemljoradničkih zadruga u Beogradu, vjerujući kako će im ovaj potez osigurati zaštitu, odnosno državne subvencije koje su dobivale zadruge u Glavnom savezu. U tom je trenutku zadruga imala dug od 1,8 mil. din, a imovina joj je procijenjena na 3 mil. din. Ono što je slijedilo nisu predvidjeli: prinudna uprava (zadrugari više nemaju nikakva prava), koja je rasprodala vino i odvezla najbolje bačve. Ukratko, ostali su bez vina, bačvi, inventara i pomoći, znači bez kapitala, bez članova, a dug im je do 1936. porastao na 2,6 mil. din. Zadruga je 1939. imala jedan od najmodernijih podruma, ali prazan i neiskorišten, jer je bio pod dugom. Ustrojavanje Banovine Hrvatske pobudilo je nade kod nekadašnjih članova da bi se zadruga mogla obnoviti, okupiti i male proizvođače te konačno dobro iskoristiti izvrsne vinograde u okolici. Banovina je pokazala dobru volju i ušla u zamršene pregovore s Glavnim savezom srpskih zadruga, koji je iznova procijenio dug, ovaj put na čak 3,9 mil. din. Predmet nije riješen do izbijanja rata, a zadruga nije mogla početi s novim poslovanjem.⁵³

Ipak, Banovina je činila koliko je mogla, pomažući vinarske zadruge na razne načine. Spomenuto je kako im je na izložbi 1940. omogućila izlaganje uz velike vinare ili kako je pomagala u nabavi modre galice. Davala je i manju financijsku pomoć kao poticaj za osnivanje proizvođačkih zadruga.⁵⁴ Zadruzi u Slavonskom Brodu (ne onoj zaduženoj) odobrila je 30.000 din pomoći za popravak krova nad podrumom (od traženih 200.000 din), uz uvjet da proširi članstvo na male vinograde.⁵⁵ U prvoj godini poslala je trojicu mladića u Zadrugu vinarsku školu u Vršcu, kako bi se osposobili za vođenje vinarskih zadruga.⁵⁶ Radilo se o nevelikim sredstvima, ali i ona su mogla olakšati početak zadružnog organiziranja. U svakom slučaju, najavljivala su novu gospodarsku politiku.

53 HR-HDA-161, kut. 64, Brodska vinogradarska zadruga u Slavonskom Brodu, 13. 12. 1940., br. 77.840; Udruga brodskih vinogradara kao vinarska zadruga s o.j. BV OSG, 24. 12. 1940. br. 79.107; HR-HDA-161, kut. 65, Brodska vinogradarska zadruga, Slavonski Brod – otkup kuće, br. 13.953. U predmetu su dopisi od studenog 1939. do ožujka 1941.

54 Za te je svrhe 1939. izdvojila 103.000 din. Nije naznačeno ima li među njima vinarskih. HR-HDA-161, kut. 1, Plansko seljačko gospodarstvo (nedatirano).

55 HR-HDA-161, kut. 64, Molba. Udruga brodskih vinogradara kao vinarska zadruga s o.j. Odjelu za seljačko gospodarstvo, 24. 12. 1940., br. 79.107; kut. 65, Odluka. Banska vlada Odjel za seljačko gospodarstvo, 7. 3. 1941., br. 17.573. Udruga brodskih vinogradara kao vinarska zadruga s o.j. tada je djelovala već 40 godina. Nekada je imala 150 članova, ali ih je velik dio izgubila u vrijeme gospodarske krize, pa su u njoj ostali samo imućniji. Među njenim vodećim članovima bio je Vatroslav Brlić. Treba je razlikovati od spomenute (zadužene) Brodske vinogradarske zadruge.

56 *Godišnjak Banske vlasti*, 56-57. Vršačko vinogorje bilo je najveće u nekadašnjoj Ugarskoj i među većima u Europi. U Kraljevini SHS / Jugoslaviji postalo je središtem vinogradarstva, a ovdje su održavani i kongresi vinogradara (od 1902., a u Kraljevini SHS / Jugoslaviji 1925., 1935., 1939.).

Možemo zaključiti kako je Banovina Hrvatska unijela novi duh i u suradnju sa stručnim udrugama. Intenzivirala je postojeću suradnju sa Savezom hrvatskih vinogradara i voćara, a počela je financijski pomagati Gospodarsku slogu, koja do tada – kao oporbena udruga – nije imala državnu podršku. U slučaju Saveza koristila je stručno znanje i uhodane manifestacije, a kod Gospodarske sloge mrežu članstva i podružnica, kako bi lakše provela svoj program pomoći malim proizvođačima. U tu je svrhu počela i pomagati zadugarstvo, iako se zbog velikih troškova kod vinogradarstva i vinarstva to pokazalo vrlo zahtjevnim.

Zaključak

U članku su istražene promjene u vinogradarstvu i vinarstvu nakon ustroja Banovine Hrvatske (1939.), u kojoj je na vlast konačno došla Hrvatska seljačka stranka, koja je tek tada mogla provoditi institucionalne (državne) razvojne mjere. Kako bi se razumjelo što se tada poduzimalo, prvo je kratko upozoreno na ranije izvaninstitucionalne akcije, koje je vodila njena gospodarska organizacija, Gospodarska sloga. Prije svega, to su bili briga za malog proizvođača (seljaka), pomaganje zadružnog udruživanja, te mjere koje su osiguravale više cijene seljačkih proizvoda (posebice favoriziranje grožđa). Naravno, ova načela i akcije trebalo je nadograditi na ono što su preuzeli od prijašnje uprave.

U središnjem dijelu ukazano je na probleme u vinogradarstvu i vinarstvu s kojima se Banovina Hrvatska suočavala, na novine koje je unijela kako bi potaknula njihov razvoj, te djelovanje kroz banovinske institucije i kroz suradnju s udrugama (izvaninstitucionalno). Težište je stavljeno na institucije i djelovanje u Slavoniji.

Iako je Banovina Hrvatska imala velike planove gospodarskog razvoja, morala se suočiti s osjetnim ograničenjima (rat, kratko trajanje, naslijeđeni problemi i obveze). To se posebice osjetilo u vinogradarstvu, grani u kojoj se rezultati mogu vidjeti tek nakon dužeg vremena. Stoga je istraživanje moglo ukazati samo na nove tendencije koje je Banovina uvela u gospodarsku politiku.

Upozoreno je na mjere koje nije mogla provesti (ukidanje trošarina), te na novosti koje je odmah pokrenula. Kao prvo, istaknute su povećane financije, a kao drugo, promjena u orijentaciji nove uprave prema malim proizvođačima, o kojima država do tada gotovo i nije vodila računa. Istraživanje je ukazalo na nastojanja Banovine, točnije njenog novoustrojenog Odjela za seljačko gospodarstvo, da unaprijedi rad banovinskih institucija (banovinski i privatni rasadnici, sortimentski vinogradi, gospodarske škole, tečajevi, financijska po-

moć privatnim proizvođačima, osnivanje pokretnih laboratorija). Osim toga, Banovina Hrvatska unijela je novi duh i u suradnju sa stručnim udrugama. Intenzivirala je postojeću suradnju sa Savezom hrvatskih vinogradara i voćara, koristeći njihovo stručno znanje i uhodane manifestacije (izložbe vina, dane grožđa). Počela je financijski pomagati Gospodarsku slogu (koja do tada nije imala državnu podršku) i koristila je njenu mrežu članstva i podružnica kako bi lakše provela svoj program pomoći malim proizvođačima. U tu je svrhu počela pomagati i zadrugarstvo, iako se zbog velikih troškova kod vinogradarstva i vinarstva to pokazalo vrlo zahtjevnim.

Možemo zaključiti kako se u vrijeme Banovine Hrvatske, unatoč kratkom vremenu, mogao osjetiti napredak u nekim područjima, kao i novo usmjerenje rada banovinskih institucija. U vinogradarstvo i vinarstvo uloženo je više novaca, neke institucije su obnovljene ili proširene, a sve su počele aktivnije surađivati sa stručnim i srodnim udrugama te malim vinogradarima.

Izvori:

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

fond 161. Banska vlada Banovine Hrvatske. Odjel za seljačko gospodarstvo (HR-HDA-161).

Literatura:

Bićanić, Rudolf, „Najvažnija gospodarska pitanja“, *Gospodarska sloga* 5 (1940), 1, 1-2.

Budimirović, Stjepan i Marcel Stipetić, *Vina Banovine Hrvatske* (Zagreb, 1940).

„Dani grožđa“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 3, br. 9 (1. 9. 1940), 3.

Farolfi, Ivan, „Vinogradarstvo i trošarina“, *Gospodarska sloga* (Zagreb), god. 5, br. 2 (17. 1. 1940), 1-2.

Godišnjak Banske vlasti Banovine Hrvatske. 1939-26.VIII.-1940 (Zagreb, 1940).

„Gospodarska sloga“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 3, br. 7 (1. 7. 1940), 4-5.

„Izložbe vina banovine Hrvatske“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 4, br. 4 (1. 4. 1941), 1-2.

- „Izvještaj o glavnoj skupštini Saveza Hrv. Vinogradara i voćara (!) održanoj dne. 9. travnja 1938. u Zagrebu u palači Burze“, prilog u: *Vijesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara* (Zagreb), god. 1, br. 4-5 (6. 5. 1938).
- Ljubljanović, Srećko, „Pogovor“, u: Stjepan Budimirović i Marcel Stipetić, *Vina Banovine Hrvatske* (Zagreb, 1940), 37.
- „Naša priredba dana i berbe grožđa“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 2, br. 8-9 (20. 9. 1939), 1-3.
- „Popis naših organizacija“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 3, br. 7 (1. 7. 1940), 7-8.
- „Poslije voćarske izložbe“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 2, br. 11-12 (4. 12. 1939), 1-3.
- „Prva zemaljska voćarska izložba Banovine Hrvatske“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 2, br. 10 (3. 10. 1939), 1-2.
- „Rujan - mjesec grožđa“, *Vijesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara* (Zagreb), god. 1, br. 9 (12. 9. 1938), 3.
- „Sretna nova godina!“, *Vinogradarski i voćarski list. Vjesnik Saveza hrvatskih vinogradara i voćara* (Zagreb), god. 3, br. 1 (22. 12. 1939), 1-2.
- Stipetić, Marcel, „Prva izložba vina Banovine Hrvatske“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 3, br. 4-5 (26. 4. 1940), 1.
- Šute, Ivica, *Položaj i obilježje trgovine u Banovini Hrvatskoj (1939-1941)*, neobjavljeni magistarski rad, obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2002.
- Šute, Ivica, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935.-1941.* (Zagreb, 2010).
- „Trošarina na vino i rakiju“, *Gospodarska sloga* (Zagreb), god. 5, br. 2 (17. 1. 1940), 3.
- Tambača, Andrija, *Vinogradarstvo i vinarstvo šibenskoga kraja kroz stoljeća* (Šibenik, 1998).
- Turk, Dragan, „Stanje i potrebe našeg vinogradarstva“, *Vijesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara* (Zagreb), god. 1, br. 1 (15. 3. 1938), 2-3.
- Turković, Zdenko, „Programni govor predsjednika Saveza hrv. vinogradara i voćara Zdenka baruna Turkovića, prigodom glavne skupštine“, *Vijesnik Saveza hrv. vinogradara i voćara* (Zagreb), god. 1, br. 3 (1. 4. 1938), 2-3.
- Turković, Zdenko, *Sto godina vinogradarstva Hrvatske* (Zagreb, 1982), 139-166.
- Turković, Zdenko, „Vinarsko-vinogradarska konferencija“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 3, br. 11 (1. 11. 1940), 4.
- Urbani, Milutin, *Naša vina* (Zagreb, 1937).
- „Uspjeh ovogodišnje izložbe vina u Zagrebačkom Zboru“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 3, br. 6 (1. 6. 1940), 1-2.
- „Vinske izložbe u banovini Hrvatskoj“, *Vinogradarski i voćarski list* (Zagreb), god. 4, br. 3 (ožujak 1941), 1.

Slikovni prilozi

Dani grožđa u Osijeku

Fotoreportaža »Hrvatskog Lista«

Foto-cinkografija Gradanske tiskare k. d.

Savez hrvatskih vinogradara i voćara zajedno s Gospodarskom slogom, a uz potporu Banske Vlasti, organizirao je i ove jeseni po svim većim gradovima na hrvatskom području »Dane grožđa«. U Osijeku počinju »Dani grožđa« danas, a traju tri dana. Za ovo će se vrijeme grožđe smjeti slobodno prodavati na trgovima, po ulicama i kućama. Preporučuje se građanima, da se koriste ovom prigodnom kupnjom grožđa i što više uživaju to zdravo i fino voće. — Na našoj se slici vidi, kako jedna žena u Osijeku prodaje grožđe na pijaci.

Summary

Endeavours to Upgrade Viticulture and Viniculture in the Banovina of Croatia (1939-1941)

This article investigates the changes in viticulture and viniculture after the establishment of the Banovina of Croatia (1939), in which the Croatian Peasant Party, at long last, came to power and was only then able to implement institutional (state) development measures. In order to understand what steps were taken, attention has been drawn briefly to non-institutional activities performed by the economic organization *Gospodarska sloga* (Economic Fellowship). Above all, there was the concern for smallholders (peasants), assistance to cooperative alliances, and measures ensuring higher prices for farm products (particularly the preference for grapes). Certainly, these principles and actions had to be built on the achievements of the previous administration.

The central part of the article draws attention to the problems in viticulture and viniculture the Banovina of Croatia had to deal with, further to novelties introduced to encourage the development of the above and to functioning through the cooperation with associations (non-institutional). The focus has been placed on institutions and activities in Slavonia.

Though the Banovina of Croatia had great plans for economic development, it was confronted with considerable restrictions (war, short duration, inherited problems and obligations). This was particularly noticeable in viticulture, a branch in which results can be obtained only after a fairly long period of time. Hence, the research can only indicate the new tendencies in the economic policy established by the Banovina. Attention has been drawn to measures which could not be implemented (abolition of excise duties) and to novelties which were initiated directly. First of all, the increase in finances has been emphasized, and secondly the change of the focus of the new management towards smallholders who previously had been given very little consideration by the state. The research has drawn attention to the endeavours of the Banovina, more precisely to its newly established Department for Small Scale Husbandry, to enhance the work of the Banovina institutions (agriculture nurseries of the Banovina and private nurseries), assortment vineyards, economic schools, courses, financial support for private producers and the establishment of mobile laboratories). Apart from that, the Banovina of Croatia also brought in new ideas in its cooperation with professional associations. It intensified the existing cooperation with the Association of Croatian Winegrowers and Fruit Growers using their expertise and well-established events (wine exhibitions, grape festivals). It started to provide financial support for the *Gospodarska sloga* (which up to that point had lacked state support) and used its membership networks and subsidiaries to implement its support programme for smallholders. For this purpose, it started to support the cooperative movement, although due to high expenses in viticulture and viniculture this proved to be very challenging. The conclusion can be drawn that during the time of the Banovina of Croatia, despite the short time, progress can be felt in some areas as well as a new orientation for the work of the institutions of the Banovina. More money was invested into viticulture and viniculture; some of the institutions were restored or enlarged and all of them started a more active cooperation with professional and related associations and small winegrowers.

Key words: Banovina of Croatia, *Gospodarska Sloga*, Association of Croatian Winegrowers and Fruit Growers, wine cooperatives